

УДК 373(091)

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2020-98-5-239-248>

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ)

Л. А. Штефан

ORCID 0000-0002-6281-980X

У статті проаналізовані особливості організації трудового виховання дітей дошкільного віку як у світовій педагогічній думці, починаючи зі Стародавньої Греції і до початку XX століття, так і в Україні. Українська педагогічна думка схарактеризована з часів Київської Русі і до 20-х років XX століття. Установлено, що суттєвий внесок у визначення специфіки розвитку зазначених питань зробили філософи Стародавньої Греції і Риму, педагоги епохи Відродження і Просвітництва.

З'ясовано, що питаннями визначення особливостей трудового виховання дітей дошкільного віку займалися і вітчизняні дослідники – В. Мономах, І. Гізель, Г. Сковорода, К. Ушинський, В. Зеньковський, А. Макаренко, О. Музиченко та ін. Зазначені фахівці визначили сутність трудового виховання дітей дошкільного віку, сформулювали його мету (підготовка дітей до успішного життя в суспільстві) та провідні завдання, запропонували основні засоби виховання дитячої особистості (загадки, народні ігри, казки тощо), визначили працю одним із основних критеріїв моральності, сформулювали певні вимоги до вчителя-вихователя, який займається організацією трудового виховання дітей, звернули особливу увагу на необхідність організації трудового виховання дітей саме в дошкільному віці, визначили особливості відбору форм та методів праці в сім'ї, наголосили на важливості праці у вихованні всебічно розвиненої особистості, пов'язали дитячу працю з працею дорослих, розглянули значення праці для фізичного та морального розвитку особистості.

Доведено, що визначенню специфіки трудового виховання дітей сприяли: відкриття педагогічних музеїв; заснування виховного будинку для дітей до 14 років; випуск педагогічної літератури; видання педагогічних журналів; відкриття перших дитячих садків, проведення різноманітних з'їздів.

Ключові слова: дошкільний вік, особливості, трудове виховання, розвиток.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку українського суспільства виникла потреба у підготовці високо кваліфікованих робітників та вихованні творчої інтелігенції. Розв'язанням зазначених завдань, насамперед, повинні займатися заклади дошкільної освіти. Мета, завдання та провідні напрями організації трудового виховання дошкільників визначені як в Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), так і в Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні (2012 р.) та програмах розвитку дитини дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Проведений науковий пошук дає підстави стверджувати, що ідеї трудового виховання дошкільників у історичній ретроспективі вивчалися науковцями. Зокрема, О. Літченко досліджувала питання розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку на сторінках педагогічної преси. Т. Єськова проаналізувала специфіку організації ручної праці дошкільників з метою виховання у них працелюбності. Окремі аспекти щодо характеристики змісту, форм і методів трудового виховання дітей на сучасному етапі вивчали Г. Беленька, А. Богуш, З. Борисова, І. Дичківська, К. Крутій, Н. Лисенко, М. Машовець, І. Улюкаєва та інші.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Однак безпосередньо проблема специфіки організації трудового виховання дітей дошкільного віку від часів Античності до початку ХХ століття не була предметом спеціального вивчення.

Мета статті – проаналізувати особливості розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку від Античності до 20-х років ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Як відомо, ідеї трудового виховання дошкільнят беруть свої витоки з первісного суспільства, коли діти працювали разом із дорослими. Вони збирали урожай, займалися землеробством та ремісничою працею. І таким чином їх готували до життя.

Філософи Стародавньої Греції також у своїх працях розглядали питання трудового виховання дитячої особистості. Наприклад, Аристотель визначив провідну мету виховання, котра полягала у розвитку розумової і вольової душі людини, вихованні в неї «здатності до життєвого самовизначення». Платон завдання трудового виховання вбачав у розвитку

в дитини добродійності й радив розвивати її без використання сили, за допомогою гри.

Великий внесок у визначення особливостей питань трудового виховання дошкільнят зробив філософ Стародавнього Риму – М. Квінтіліан, котрий справедливо наголошував на тому, що дієвість трудового виховання дітей повністю залежить від розумного керівництва з боку батьків та дорослих і старанності з боку дітей.

Певний внесок у вивчення питань трудового виховання дошкільників зробили й педагоги-гуманісти епохи Відродження. Зокрема, Мішель Монтень був переконаний в тому, що трудове виховання необхідно здійснювати без покарань і примусу, воно повинно носити індивідуальний характер.

Т. Мор і Т. Кампанелла в своїх працях звертали увагу на необхідність ознайомлення дошкільнят із працею дорослих, залучення їх до посильної участі в трудових справах. На переконання фахівців, праця дошкільників повинна бути привабливою, тісно пов'язаною з грою та прогулянками.

Становленню та подальшому визначенню специфіки трудового виховання дошкільнят сприяли також праці Я. Коменського, котрий визначив провідні методи трудового виховання дітей. До зазначених методів педагог відніс, насамперед, приклад дорослих і словесні методи. З метою більш успішної організації трудового виховання дошкільників педагог радив користуватися методами заохочення та покарання.

Велике значення питанням трудового виховання дітей дошкільного віку приділяв Дж. Локк, котрий зазначене виховання розглядав у тісному зв'язку з моральним вихованням особистості. Фахівець розширив методи трудового виховання дітей дошкільного віку. До провідних він відносив – метод прикладу, найближче середовище дитини, метод переконання та виховання позитивних звичок.

У відповідності до своєї теорії природного виховання, ідей демократизму та гуманізму, поваги до дитини, турботи про її всебічний розвиток Ж.-Ж. Руссо сформулював мету і завдання трудового виховання особистості. Зокрема, до провідних завдань трудового виховання дитини науковець відносив – виховання людини, яка б у перспективі могла жити результатами своєї трудової діяльності, цінувати власну свободу.

Педагог також був твердо переконаний у тому, що систематична та наполеглива праця надасть дитині корисні практичні вміння та навички, виховає у неї повагу до людей праці і зневажливе ставлення до дармоїдів, сприятиме вихованню високих моральних якостей, котрі притаманні трудовому народу. Дослідник уважав працю засобом виховання незалежної

та вільної особистості. Трудове виховання дитини педагог тісно пов'язував з розумовим (Руссо, 2004).

Ж.-Ж. Руссо закликав батьків і вихователів дбати про розвиток у дитини «природності», формувати в неї почуття незалежності, виховувати прагнення до праці і розумові здібності кожної дитини.

Подальший розвиток ідеї трудового виховання дошкільників отримали в працях Й. Песталоцці, котрий заснував «Заклад для бідних», у якому здійснювалась сільськогосподарська й ручна праця. Педагогічно доцільним засобом трудового виховання дітей дошкільного віку Й. Песталоцці вважав їх участь у добрих справах. Також він був твердо переконаний в тому, що трудове виховання необхідно починати з сім'ї, а потім здійснювати у закладах дошкільної освіти та школі.

За переконанням швейцарського дослідника, основна мета виховання дитячої особистості полягає в розвитку її здібностей, які закладені природою. Педагог-практик також підтримував й ідею саморозвитку особистості.

Процес трудового виховання, у відповідності з поглядами Й. Песталоцці, повинен ураховувати вікові та індивідуальні особливості дошкільників. Педагог-практик слушно наполягав на тому, що шляхом поєднання навчання та трудової діяльності діти будуть морально загартованими, здатними до самостійного визначення.

Як свідчить проведене дослідження, перші установи для маленьких дітей у 1769 році започаткував французький педагог Й. Оберлін. Зазначені установи увійшли в історію під назвою «в'язальні школи». Ці заклади широко використовували ручну працю дітей, велику увагу приділяли проведенню ігор.

Організації питань трудового виховання дошкільників, з'ясуванню їх специфіки також сприяли праці Ф. Фребеля, котрий велике значення, як і більшість зарубіжних фахівців, приділяв ручній праці дітей – плетінню, ліпленню, малюванню, роботі з папером та ігровій діяльності. Дослідник сформулював і провідний принцип трудового виховання дітей, який полягав у єдності та цілісності розвитку дитини в процесі виховання. Педагог наголошував на трьох основних видах діяльності дітей дошкільного віку – грі, праці та навчанні. Визначив їх взаємозв'язок і співвідношення (Фребель, 1913).

Питаннями трудового виховання особистості займався і відомий засновник трудової школи в Німеччині – Георг Кершенштейнер. Він тісно пов'язував трудове виховання майбутнього громадянина із оволодінням певною професією. Фахівець радив відкривати не тільки народні, а й додаткові школи, що повинні були забезпечити організацію професійно-

технічного навчання особистості й формування у неї навичок виконання своїх громадянських обов'язків.

Питанням організації трудового виховання дітей, визначенням його особливостей присвятила свої праці і відома італійська дослідниця – Марія Монтесорі, котра чітко визначила завдання зазначеного виховання дошкільників, а саме: розвиток органів почуття та моторики дитини; сприяння самообслуговуванню та організації самостійної діяльності; розвиток індивідуальності особистості та здійснення її соціалізації; розвиток навичок самостійної роботи і самообслуговування відповідно до вікових особливостей дитини (Педагогіка М. Монтесорі, 2016).

Кращим видом трудового виховання дошкільників М. Монтесорі вважала самообслуговування й ручну працю, яка полягала у допомозі на кухні, підготовці столів до обіду й сніданку, подачі їжі, умінні вдягати свій одяг, взуватися. Італійська вчена чітко визначила основні періоди розвитку дошкільника. Найбільш педагогічно цінним періодом щодо організації трудового виховання, дослідниця вважала період від 3 до 6 років, котрий отримав назву періоду першого дитинства.

Питання трудового виховання дітей М. Монтесорі тісно пов'язувала з такими почуттями, як свобода, радість і самостійність. Дослідниця також визначила сутність трудового виховання дітей дошкільного віку. Під зазначеним поняттям М. Монтесорі розуміла всі ті дії, що виконує дитина у процесі одягнення, роздягання, прибирання кімнати, догляду за квітами, тваринами, миття посуду та ін.

На території України перші ідеї щодо визначення специфіки трудового виховання дітей виникають у період Київської Русі, коли виховання проводилось у сім'ї. Мета зазначеного виховання була достатньо широкою і полягала у підготовці дітей до успішного життя в суспільстві. Як основні засоби виховання дитячої особистості пропонувались загадки, народні ігри, казки тощо. У дітях розвивалось почуття любові до праці, до людей праці, поваги до старших.

Аналіз вітчизняної науково-педагогічної літератури приводить до висновку, що прекрасним прикладом організації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в сім'ї виступає «Повчання Володимира Мономаха дітям». У зазначеному творі наголошується, що не можна лінуватись, забувати те, чому навчилися, а якщо якимось ремеслом не опанували, то йому необхідно навчатися. До провідних видів трудового виховання дітей у сім'ї В. Мономах відносив домашню працю і ремесла.

І. Гізель – ректор Києво-Могилянського колегіуму – запропонував провідну мету виховання дитячої особистості, котра полягала у підготовці працьовитої з високим рівнем інтелектуального розвитку особистості.

Велику увагу питанням організації трудового виховання дітей приділяв і Г. Сковорода, який запропонував принципи, котрі включали до себе ідею «сродності», як основу розвитку особистості. Організація трудового виховання дитини, за Г. Сковородою, була обов'язком родини, а обов'язком учителів науковець уважав урахування і розвиток у дітей того, що закладено в них від «природи», допомогу щодо удосконалення вроджених здібностей. Педагог трудове виховання особистості розглядав у якості основи формування працьовитості. Працю визначав критерієм моральності. Наприклад, у «Байках Харківських» дослідник наголошував на тому, що для того, щоб мати добро, необхідно постійно працювати.

Організації трудового виховання дошкільників сприяло й відкриття в 1763 році першого виховного будинку для дітей до 14 років. Доцільно звернути увагу на те, що діти 2-х – 7-ми років виховувалися шляхом організації трудових справ і ігор. Хлопчики вивчали городню та садову справи; дівчатка навчалися домашнім справам та домоводству.

Суттєвий внесок у розвиток теорії та практики організації трудового виховання дітей зробив видатний вітчизняний педагог – К. Ушинський. Зокрема, фахівець був твердо переконаний у тому, що основне завдання вихователя полягає у допомозі дитині визначитися в житті, навчити її працювати. Педагог справедливо наполягав на тому, що «виховання, якщо воно бажає щастя людині, повинно виховувати її не для щастя, а готувати до праці, життя». Також К. Ушинський сформулював певні вимоги до вчителя-вихователя, який займається організацією трудового виховання дітей, як-от: мати тверді переконання; бути зразком для наслідування; любити дітей, уміти виступати і в якості вчителя, і в якості вихователя; володіти педагогічним тактом; брати активну участь у народному житті (Ушинський, 1995).

Видатний педагог також увів розподіл праці на фізичну та розумову і радив розглядати її в тісному зв'язку. За його справедливим переконанням, фізична праця сприяє розвитку та підтримці в людини фізичних сил, здібностей та здоров'я, а розумова праця необхідна для розвитку сил і нормального стану людини. Дослідник обґрунтував трудову діяльність як складову всебічного розвитку особистості. К. Ушинський уважав, що, якщо дитина дошкільного віку не займається посиленою працею, то вона відчуває себе нещасною.

Розвитку питань організації трудового виховання дітей в Україні сприяло і відкриття педагогічних музеїв, котрі займалися пропагандою педагогічних поглядів відомих зарубіжних фахівців із питань специфіки, змісту, методів і форм трудового виховання дошкільників (Настольная книга по народному образованию, 1901).

Визначення особливостей трудового виховання дітей дошкільного віку було пов'язане і з: випуском педагогічної літератури (В. Зеньковський, А. Макаренко, Я. Мамонтов, О. Музиченко та ін.); виданням педагогічних журналів, які почали порушувати питання сутності, мети, завдань, видів, принципів, напрямів, форм і методів організації трудового виховання дошкільників.

До подібних журналів кінця XIX – початку XX століття належали: «Журнал Міністерства Народної Освіти», «Вчитель», «Світло», «Дитячий садок», «Виховання і навчання», «Вільне виховання» тощо.

Порушенню питань теорії та практики організації трудового виховання дітей в Україні сприяло і відкриття перших дитячих садків у різних містах – Полтаві, Києві, Миколаєві, Одесі, створення притулків для дітей із бідних сімей, діяльність майданчиків для дітей дошкільного віку, організація притулків, які займалися доглядом за дітьми, виникнення закладів опіки для дітей, котрі позбавлені батьківського піклування.

Визначення специфіки трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні було тісно пов'язано і з масовим проведенням на початку XX століття різноманітних з'їздів, а саме: з педагогічної психології; експериментальної педагогіки; сімейного виховання; питань народної освіти; охорони дитинства та деяких інших. Зазначені з'їзди порушували такі питання: наступність дошкільного закладу і сім'ї щодо організації трудового виховання дитини; види дитячої праці; використання індивідуального підходу щодо трудового виховання дошкільників; обмін досвідом із зазначених питань між дитячими установами (Матеріали о деятельности Центральной комиссии помощи детям, 1923; Матеріали про перший Всеросійський з'їзд з питань народної освіти, 1918).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, питаннями визначення особливостей трудового виховання дітей дошкільного віку займалися як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники. Зазначені фахівці з'ясували сутність трудового виховання дітей дошкільного віку, сформулювали його мету та провідні завдання, запропонували основні засоби виховання дитячої особистості, визначили працю одним із основних критеріїв моральності, сформулювали певні вимоги до вчителя-вихователя, який займається організацією трудового виховання дітей, звернули особливу увагу на необхідність організації трудового виховання дітей саме в дошкільному віці, визначили особливості відбору форм та методів праці в сім'ї, наголосили на важливості праці у вихованні всебічно розвинутої особистості, пов'язали дитячу працю з працею дорослих, розглянули значення праці для фізичного та морального розвитку особистості.

До перспективної тематики подальших наукових пошуків можна віднести питання порівняльного аналізу організації трудового виховання дітей в Україні та провідних країнах світу.

Література

1. Материалы о деятельности Центральной комиссии помощи детям. ДАХО. ф. 845. оп. 2. spr. 340. Арк. 42-96.
2. Матеріали про перший Всеросійський з'їзд з питань народної освіти. ф. 170. № 718. Інститут рукописів НБУ ім. Вернадського.
3. Настольная книга по народному образованию: в 3 т. Санкт-Петербург, 1901. Т. 1. О педагогических музеях. СПб, 1901. С. 1493-1494.
4. Педагогіка М. Монтесорі: виклики сучасності: монографія. Рівне : «Волинські обереги», 2016. 384 с.
5. Руссо Ж.-Ж. Еміль, або Про виховання. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки. За заг. ред. З. Борисової. Київ : Вища школа, 2004. С. 39-52.
6. Ушинський К. Д. Твори: в 6 томах. Київ : Радянська школа, 1993. Т.6. 1995. 580 с.
7. Фрѐбель Ф. Педагогические сочинения в 2-х томах. Т. 1 Воспитание человека. Москва, 1913. С. 12-13.

References

1. *Materialy o dejatel'nosti Central'noj komissii pomoshhi detnam [Materials on the activities of the Central Commission for Assistance to Children]* (1923). DAHO. f. 845. op. 2. spr. 340. 42-96. (rus).
2. *Materialy pro pershyi Vserosijskyi zizd z pytan narodnoi osvity [Materials on the first All-Russian Congress on Public Education]* (1918). f. 170. # 718. Instytut rukopysiv NBU im. Vernadskoho (ukr).
3. *Nastolnaya kniga po narodnomu obrazovaniju [Handbook on public education]* (1901). In 3 v. Vol. 1. O pedagogicheskikh muzeyah. Saint-Petersburg, 1493-1494 (rus).
4. *Pedahohika M. Montessori: vyklyky suchasnosti: monohraph [Pedagogy of M. Montessori: the challenges of modernity: monograph]* (2016). Rivne: Volynski oberehy (ukr).
5. Russo, Zh.-Zh. (2004). Emil, abo Pro vykhovannia [Emil, or On Education]. *Khrestomatiia z istorii doshkilnoi pedahohiky*, 39-52. Z. Borysovoi (Ed.). Kyiv: Vyshcha shkola (ukr).
6. Ushynskiy, K. D. (1995). *Tvory: v 6 t. [Works: in 6 volumes]*. Kyiv: Radianska shkola. Vol. 6 (ukr).
7. Fryobel, F. (1913). *Pedagogicheskie sochineniya v 2-h tomakh [Pedagogical works in 2 volumes]*. Vol. 1. *Vospitanie cheloveka*, 12-13. Moscow (rus).

ОСОБЕННОСТИ ТРУДОВОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА (РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ)

Л. А. Штефан

В статье проанализированы особенности организации трудового воспитания детей дошкольного возраста как в мировой педагогической мысли, начиная с Древней Греции и до начала XX века, так и в Украине. Украинская педагогическая мысль представлена со времен Киевской Руси и до 20-х годов XX века. Установлено, что существенный вклад в определение специфики развития указанных вопросов сделали философы Древней Греции и Рима, педагоги эпохи Возрождения и Просвещения.

Выяснено, что вопросами определения особенностей трудового воспитания детей дошкольного возраста занимались и отечественные исследователи – В. Мономах, И. Гизель, Г. Сковорода, К. Ушинский, В. Зеньковский, А. Макаренко, А. Музыченко и др. Указанные специалисты определили сущность трудового воспитания детей дошкольного возраста, сформулировали его цель (подготовка детей к успешной жизни в обществе) и основные задачи, предложили основные средства воспитания личности ребёнка (загадки, народные игры, сказки и т.д.), определили труд одним из основных критериев нравственности, сформулировали определенные требования к учителю-воспитателю, который занимается организацией трудового воспитания детей, обратили особое внимание на необходимость организации трудового воспитания детей именно в дошкольном возрасте, определили особенности отбора форм и методов труда в семье, подчеркнули важность труда в воспитании всесторонне развитой личности, связали детскую работу с трудом взрослых, рассмотрели значение труда для физического и нравственного развития личности.

Доказано, что определению специфики трудового воспитания детей способствовали: открытие педагогических музеев; открытие воспитательного дома для детей до 14 лет; выпуск педагогической литературы; издание педагогических журналов; открытие первых детских садов; проведение различных съездов.

Ключевые слова: дошкольный возраст, особенности, трудовое воспитание, развитие.

FEATURES OF LABOR EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN (RETROSPECTIVE ANALYSIS)

L. A. Shtefan

The features of the organization of labor education of preschool children both in the world pedagogical thought, from ancient Greece to the beginning of the twentieth century, and in Ukraine have been analyzed in the article. Ukrainian pedagogical thought has been characterized from the times of Kiev Rus to the 1920s. It was established that a significant contribution to determine the features of the development of

these issues was made by philosophers of ancient Greece and Rome, teachers of the Renaissance and the Enlightenment.

It has been found out that domestic researchers such as V. Monomakh, I. Hizel, H. Skovoroda, K. Ushynskiy, V. Zenkovskiy, A. Makarenko, O. Muzychenko and others dealt with the issues of determination the features of labor education of preschool children. These experts have determined the essence of labor education of preschool children, formulated its purpose (preparing children for a successful life in the community) and leading tasks, proposed basic means of children education (riddles, folk games, fairy tales, etc.), identified work as one of the main criteria of morality, formulated certain requirements for a teacher-educator who organizes labor education of children, paid special attention to the need to organize labor education of children in preschool age, determined features of the selection of forms and methods of family work, stressed the importance of work in educating a fully developed personality, linked child labor with the work of adults, considered the importance of labor for physical and moral development of the individual.

It has been proved that the determination of the features of labor education of children was facilitated by: the opening of pedagogical museums; establishment of an orphanage for children under 14; issue of pedagogical literature; publication of pedagogical journals; opening of the first kindergartens, holding various congresses.

Key words: Preschool age, features, labor education, development.

Штефан Людмила Андріївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна). E-mail: Valeriy.61.sh@gmail.com

Штефан Людмила Андреевна – доктор педагогических наук, профессор, профессор кафедры педагогики Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды (г. Харьков, Украина). E-mail: Valeriy.61.sh@gmail.com

Shtefan Liudmyla Andriivna – Dr. hab. in Pedagogy, Professor, Professor of the Department of Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine). E-mail: Valeriy.61.sh@gmail.com